

Byggnadsminnesförklaring av Harnäs fyrplats Fastigheten Börstorp 2:5, Enåsa socken, Mariestads kommun

Beslut

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § kulturmiljölagen (SFS 1988:950), Harnäs fyrplats för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar enligt 2 § samma lag följande skyddsbestämmelser:

1. De på den bifogade kartan markerade byggnadsverken (1-4) får inte rivas, flyttas, eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras. Lykthuset, som är monterat på fyrvaktarbostadens nordvästra hörn, får inte tas ned, flyttas eller på annat sätt förändras.
2. I byggnadsverken (1-4) får inte ingrepp såsom rivning, ombyggnad eller ersättning med annat material, göras i byggnadsverkens stommar. Planlösningar får inte ändras.
3. I fyrvaktarbostaden (2) får inte tak-, vägg- och golvytor övertäckas med annat material, övermålas med annan färgtyp/kulör eller tas bort. Detta gäller även för dörrar och listverk/snickerier. Omålade delar får inte målas. Ändring eller borttagning av köksinredning och eldstäder får inte göras.
4. I byggnadsverken (1,3 och 4) får inte tak-, vägg- och golvytor ändras, övertäckas med annat material, övermålas med annan färgtyp/kulör eller tas bort. Omålade delar får inte målas. I den övre fyren (4) får inte AGA-utrustningen ändras eller tas bort.
5. Byggnadsverken ska underhållas så att de inte förfaller. Vård och underhållsarbeten ska utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder anpassade till byggnadernas egenart. Samråd med Länsstyrelsen ska ske innan vårdarbeten påbörjas.
6. Vård och underhåll ska ske enligt en särskild av länsstyrelsen godkänd skötselplan/vårdplan.

Skyddsområdet

7. Skyddsområdet, markerat med heldragen linje, ska hållas i ett sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Samråd med Länsstyrelsen ska ske innan vårdarbeten påbörjas.
8. De inom skyddsområdet förekommande murarna och den stenlagda och förhöjda gången får inte rivas, flyttas eller på annat sätt förändras.
9. Området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras.

Skyddsområdet med heldragen linje och byggnadsverken numrerade.

Om det finns särskilda skäl får länsstyrelsen lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsbestämmelserna om åtgärderna är förenliga med bevarandet av byggnadsminnets kulturhistoriska värde.

Länsstyrelsen får ställa skäligen villkor för tillståndet. Villkoren får bland annat avse hur ändringen ska utföras samt krav på dokumentation och antikvarisk kontroll och medverkan.

Redogörelse för ärendet

Fråga om byggnadsminne väcktes första gången den 3 november 2014 i ansökan om byggnadsminnesförklaring av Harnäs intresseförening. Ärendet avslutades i juni 2019, i samråd med sökande. Ärendet planerades dock återupptas efter att en renovering var klar. Ärendet aktualiserades den 18 december 2019, då ansökan om byggnadsminnesförklaring återigen inkom från föreningen.

Fyrplatsen ligger ute på Harnäs udde, som är lokaliserad ungefär en kilometer väster om Sjötorp, och omfattar fyrvaktarbostad, ekonomibyggnad med överbyggd källare, två fyrtorn samt ett utedass. Harnäs intresseförening, som tidigare hette Lyrestads hantverksförening, har sedan 1949 ägt marken ute vid Harnäs udde, tillsammans med fyrvaktarbostaden och tillhörande ekonomibyggnad. Fyrarna köptes av staten genom Sjöfartsverket 2018.

Det berörda området omfattas inte av detaljplan, kulturmiljöprogram eller riksintresse för kulturmiljövården, enligt 3 kap 6 § miljöbalken (1998:808). Fyrplatsen har dock uppmärksammats i kulturhistoriska sammanhang ett flertal gånger under åren, inte minst i Erik Holmströms *Vänerns fyrar och fyrmiljöer, bebyggelsedokumentation* från 1998, som senare utmynnade i hans bok *Vänerns fyrar - lysande kulturhistoria* från 2000. I boken pekas Harnäs fyrplats ut som en av de mest värdefulla och skyddsvärda i hela Vänern. En vård- och underhållsplan har under 2020 tagits fram för fyrplatsen, med ekonomiskt bidrag från Länsstyrelsen i Västra Götalands län.

Historik

Fyrplatsen anlades 1865 av Vänerns seglationsstyrelse och ingick i ett system av fyrar som skulle säkra inseglingen mot Göta kanal, som har sitt inlopp vid Sjötorp. Göta kanal hade då varit i bruk i drygt 30 år. Ett lykthus, som sitter monterat på fyrvaktarbostaden, har varit den ursprungliga fyrfunktionen då det övre fyrtornet byggdes först 1890 och det nedre 1903. Lykthuset togs ur bruk när den nedre fyren byggdes, men sitter än idag kvar på sin plats. De två fristående fyrarna är så kallade ledfyrar, och mer specifikt ensfyrar, vilket betyder att de är parvis placerade utefter en enslinje i anslutning till en farled. Fyrarna placeras på olika höjd och den som är närmast vattnet kallas i regel för den undre eller nedre fyren, och är på en lägre nivå än den övre fyren, som i sin tur befinner sig längre bort och högre upp utefter enslinjen.

Från och med 1937 drevs fyrarna med gas och då drogs också bemanningen av fyrplatsen in. Innan dess drevs fyrarna med all sannolikhet av fotogen, som blev vanligt under senare delen av 1800-talet, och fyren på bostadshuset drevs med rovolja. 2012 ersattes gasdriften med solceller, som är monterade på fyrarna, men utrustningen för gasdrift finns kvar i den övre fyren. Fyrplatsen var förutom en arbetsplats också ett hem för fyrvaktarna och deras familjer. Detta vittnar förstas bostadshuset om men det finns också andra spår som berättar vidare om villkoren för ett litet hushåll på senare delen av 1800-talet och 1900-talets början, såsom trädgården med fruktträd, odlingslotter och ekonomibyggnaden med plats för djur för husbehov.

På 1990-talet renoverades den övre fyren efter ett insektsangrepp, och då ersattes äldre locklistpanel och brädfodring till stor del av ny likt befintlig. Fyrvaktarstugans skorsten och skiffertak renoverades 2015, med bidrag från Länsstyrelsen i Västra Götalands län. Båda fyrarna har också målats om på senare år.

Beskrivning av byggnaderna och fyrarna

Fyrvaktarbostaden

Byggnaden uppfördes 1865 när fyrplatsen anlades och byggdes ut mot söder någon gång före 1884. Huset är uppfört i ett plan med oinredd vind, i timmerkonstruktion på en naturstensgrund. Fasaden är klädd med faluröd stående panel med profilerad locklist, som avslutas nedåt av en sockellist. Sadeltakets täckning är av skiffer. Skorstenen är en så kallad hallaskorsten, det vill säga en skorsten av kalkstenshällar, på en murstock av tegel. Fönstren är tvåluftsfönster och bågarna har spröjsindelning i tre rutor. I gavelröstena sitter ett mindre fönster på vardera sida. Fönsterbågar, foder och knutar är vitmålade. En yngre vitmålade pardörr täcker en äldre inåtgående grönmålade pärlspontklädd ytterdörr, centralt placerad på husets ena långsida.

På byggnadens nordvästra hörn sitter ett lykthus av glas och plåt monterad, på konsoler av järn. Byggnaden innehåller förstuga, kök och sal samt ett mindre utrymme i norra delen av huset där lykthuset kan nå inifrån. Här finns även en trappa till den oinredda vinden. Innertak och väggar är i huvudsak klädda med pärlspontpanel, förutom i utrymmet vid lykthuset som har en enklare slätpanel. Golvet utgörs av golvbrädor av olika ålder och bredd, täckta med linoleummattor förutom i utrymmet vid lykthuset. Invändiga snickerier har en profil som var vanlig under 1800-talets senare del, i utrymmet vid lykthuset är dock lister och snickerier av enklare slag. I köket finns ett äldre ugnskomplex och i salen finns en rörspis. I övrigt är köksinredningen från 1950-talet. Varken el eller vatten är indraget i huset.

Ekonomibyggnaden

Byggnaden har ett oklart byggnadsår men är troligen från sent 1800-tal, den kan också byggts till i omgångar. Byggnaden har fungerat som fyrvaktarboställets ladugård, men är idag till del ombyggd och inredd som sommarbostad, i en mindre del. Man kan dock ana de ursprungliga funktionerna. I den östra delen finns en jordkällare med ingång från östra gaveln. Över denna finns en höskulle. Den västra delen har troligen från början inrymt ett mindre fähus. Vidare finns utrymmen för förvaring av ved och redskap. Den västra delen av byggnaden är timrad och den östra är uppförd i stolpverkskonstruktion. Byggnaden står på stengrund, som är låg i den västra delen men högre i den östra delen, där källaren finns. Denna del är delvis putsad. Vidare är fasaderna klädda med faluröd slätpanel respektive lockpanel, delvis spikad med smidd spik. Sadeltakets täckning är av skiffer, en plåt täcker nocken. Vindskivor är av trä och vattbrädor av plåt. Byggnaden har totalt tre vitmålade fönster, varav två sitter i anslutning till bostaden. Dörrar utgörs av enkla bräddörrar.

Det övre fyrtornet

Fyrtornet uppfördes 1890. Tornet är 11,1 meter högt och är 8-kantigt. Det har en stolpverksstomme och är klätt med locklistpanel som är vitmålad. Det vilar på naturstensgrund. Fyrens lanternin har en stomme av järn, med kopparplåtstak, som kröns av ett litet klot med ventilationsfunktion. Lister av mässing håller fönsterrutorna. All metall är vitmålad. De sidor av lanterninen som vetter in mot land är täckta av vitmålade plåtar istället för glas. En fyraltan med metallkonsoler och metallräcken är monterad runt om tornet, med gångbrädor i trä. Åt söder är tornets ytterdörr. Via en spiraltrappa i trä inne i tornet når man lanterninen. Invändigt är träytorna obehandlade i golv, trappa och väggar, förutom den övre delen som är målad i en ljusgrå färg. Fyren är en av Vänerns få återstående gasfyrrar, som idag drivs av solceller som är monterade på fyren, men utrustningen för gasdrift finns kvar.

Det nedre fyrtornet

Fyrtornet uppfördes 1903. Tornet är 3,5 meter högt och är 8-kantigt. Den har liknande utformning som det övre fyrtornet, med skillnaden att det är mycket mindre. Tornet står på åtta stycket metallstolpar som är gjutna i betongfundament, till skillnad från det övre som står på naturstensgrund. Den drivs idag av solceller som är monterade på fyren.

Övrigt om miljön på Harnäs

Fyrvaktarboställets tomt omges i söder och väster av två stenmurar, som hägnar in bostället mot norra och östra strandkanten. Det finns vidare en upphöjd stenlagd gång mellan bostaden och ekonomibyggnaden, och spår i marken efter en eventuell tidigare

byggnad vid ladugårdslängan. Frukträd och odlingslotter återfinns i bostadens närhet.

Motivering

Enligt kulturmiljölagen (SFS 1988:950) 3 kap 1 § får Länsstyrelsen förklara en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde för byggnadsminne. Bestämmelserna om byggnadsminnen får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

Vänerns fyrar – lysande kulturhistoria pekar ut Harnäs fyrplats som en av de mest värdefulla och skyddsvärda i hela Vänern. Miljön besitter höga bebyggelsehistoriska värden; fyrmiljön i sin helhet är välbevarad, exteriört såväl som interiört i de olika byggnadsverken, och ger en komplett bild av en äldre fyrplats. Lykthuset, som innehade den ursprungliga fyrfunktionen, är sannolikt det enda som bevarats på ursprunglig plats bland Vänerns fyrar och är ett av få bevarade i landet som helhet, vilket gör fyrplatsen unik. Även att utrustningen för gasdrift i den övre fyren finns kvar är en ovanlig företeelse idag. Det finns därför höga teknikhistoriska och kommunikationshistoriska värden kopplade till platsen. Fyrplatsen har också en koppling till Göta kanal, vilket sätter den i ett ytterligare kulturhistoriskt sammanhang.

Länsstyrelsen bedömer att Harnäs fyrplats har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde och kan förklaras som byggnadsminne.

Beslutet bidrar till att uppnå de svenska miljömålen.

Övrigt

Nuvarande fastighetsägare: Harnäs intresseförening. Kontaktperson:

Hur man överklagar

Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten, se bilagan *Hur man överklagar*.

I detta ärende har avdelningschef Lena Malm beslutat, enhetschef Mats Herklint deltagit och Eivind Claesson varit föredragande.

Beslutsort: Göteborg

Detta beslut har bekräftats digitalt och saknar därför namnunderskrift.